

PAPIEREN IN EEN SCHOENENDOOS

In elke bibliotheek, hoe welgeordend ook, liggen hier en daar verborgen verrassingen. Vaak zijn ze juist verborgen — en verrassend — omdat zij zich aan elke poging tot ordening onttrekken. Ze behoren tot het ongeregeld goed dat het voorbijrazend leven afwerpt en achterlaat, en dat slechts in een bibliotheek onderdak zal vinden. Soms wacht hen ook daar geen welkom; maar de wijze bibliothecaris legt ze op een veilige plaats, want degene die speurt naar de geest van een vervlogen tijd heeft soms meer aan scherven en vlugschriften dan aan de gedenktekens die die tijd met opzet heeft geschapen.

Wanneer de schoenendoos in de bibliotheek van Niffarlake terecht kwam vermeldt de geschiedenis niet, maar uit de inhoud kan men opmaken dat die in de jaren dertig aan het Genootschap moet zijn toevertrouwd. Die inhoud was uit het huis Bijdorp te Loenen afkomstig, en die heeft betrekking op de familie Valkenhoff, die het huis gedurende meer dan twee generaties bewoonde. Een archief kan men het nauwelijks noemen; het is een verzameling losse papieren — al die papieren die een Hollandse familie in de loop van de jaren bewaart — uit weemoed of plichtsgevoel, uit piëteit of louter bewaarzucht, en soms zonder er verder bij na te denken. Zouden wij niet — zo veel jaren later — een tip van de sluier even mogen oplichten?

Het moet halverwege de vorige eeuw zijn geweest dat het huis Bijdorp, aan Oud Over, woonstede werd van Dr. Hendricus Bernardus Valkenhoff, die zich als huisarts te Loenen had gevestigd. De familiepapieren voeren ons zelfs veel verder in de geschiedenis terug, want daartussen liggen oude stambomen met het voorgeslacht uit de zestiende en zeventiende eeuw. De Loenense dokter was niet de eerste arts in de familie; zijn vader, de eerste Hendricus Bernardus, was in 1782 te 's-Hertogenbosch geboren en op de leeftijd van 23 jaar als arts afgestudeerd te Leiden. In 1809 vinden wij hem in functie bij de 'Koninklijke Infirmerie op het Soestdijk', te welker plaats Hendricus Bernardus II wordt geboren. Drie jaar later laat hij zijn bul registreren bij de 'Maire' van Amsterdam, want hij heeft zich te Hilversum gevestigd, en in 1814 vraagt hij als praktiserend geneesheer vrijstelling van militaire dienst. De eerste Dokter Valkenhoff is een veelzijdig man; in 1833 deelt de Minister van Justitie hem mede, dat het 'Zijne Majesteit heeft behaagd, U bij besluit van de 16 dezer, te benoemen tot plaatsvervanger van den Kantonregter te Naarden' en in latere jaren oefent hij eenzelfde functie uit te Hilversum.

Hendricus Bernardus Valkenhoff junior wordt op 29 oktober 1827 in de medische faculteit van de Utrechtse Universiteit ingeschreven; zijn candidaatsexamen legt hij cum laude af, en in 1835 promoveert hij tot Doctor in de Geneeskunde. Omstreeks 1840 treedt hij in het huwelijk met Josephine, Baronesse van Heilman van Stoutenberg, afkomstig uit het geslacht van Johan van Oldebarneveldt.

Van de omstandigheden die de dokter doen besluiten, zich als huisarts te Loenen te vestigen vertellen de familiepapieren ons niets, van de intrek op Bijdorp evenmin. Bekend is echter dat het huis lange tijd eigendom is geweest van de Heer J.W. van Reenen, die ook Vechtlust en andere buitenplaatsen bezat, en na diens overlijden in 1852 kwamen verschillende van zijn huizen ongetwijfeld leeg te staan. In dat jaar is Dr. Valkenhoff ongeveer 42 jaar oud; hij heeft reeds bijna twintig jaar medische ervaring achter de rug, maar zijn kinderen zijn nog jong; het ligt voor de hand te veronderstellen, dat de familie Valkenhoff omstreeks die tijd zijn intrek in Bijdorp heeft genomen.

Voor de van origine Brabantse familie speelt het kerkelijk leven ook in Loenen nog een grote rol. Van de Missie, gegeven door de Eerwaarde Paters Jezuiten te Loenersloot in 1875 blijven de stukken zorgvuldig bewaard. Van vakanties in België en elders worden bidprentjes mee-

genomen, waaronder fraaie exemplaren met bewegende figuurtjes. En in de Sinterklaastijd ver-
geet de goedheiligman zijn rol als bisschop niet . . .

'Van zijn verre reizen, over land en zee
Bracht U Sinterklaasje deze schrijfmap mee,
Schrijf nog menig briefje aan Uw vriendschaar,
God moogt U behoede, nog menig, menig jaar . . .'

Versjes schrijven en overschrijven is overigens in het gezin Valkenhoff een geliefde bezigheid. Toen papa zijn artsdiploma haalde waren er familieleden die meenden het gebeuren poëtisch te moeten vastleggen. Als oom Petrus te Hilversum het in de jaren zeventig om niet na te speuren reden moeilijk heeft met zijn geweten pent hij ook een gedicht:

' . . . ik draag mijn moeilijk pak geduldig
ik moet berusten in mijn lot
'k heb veel misdaan, maar ik sterf onschuldig
Dat weet Hij, die ik als Schepper huldig . . .'

Andere gedichten en fragmenten, soms nog maar half geconcipieerd, hebben het steeds weer over vreugd en verdriet, gewoonlijk met een religieuze ondertoon:

' . . . Noem deeze aarde vrij ellendig
Is al zij voortbrengt ijdel, broos,
Eene zaak is toch bestendig,
Ware liefde is eindeloos . . .'

. . . hetgeen niet wegneemt, dat na een dergelijk concept de verzuchting 'het geluk is de drempel van het ongeluk' wordt opgeschreven. Had het niet andersom gekund? Er zijn gelukkig ook luchtiger momenten, zoals dat waarop een (hopenlijk) fictief familieuitstapje naar de taptoe in rijm wordt vereeuwigd:

' . . . mijn dochter tamelijk aan de zwier,
liep met een lange kanonier,
Mijn vrouw had veel plezier
Met een lange grenadier . . .'

Tenminste eenmaal komt Dr. Valkenhoff in de verleiding, met zijn gezin naar Brabant terug te keren, want in 1871 vinden wij hem bezig in Den Bosch te solliciteren. Dat zijn benoeming uiteindelijk niet doorgaat is wellicht te wijten aan een zekere aarzeling, zijn persoonlijke invloed aan te wenden:

'Weledele Heer! Volgens eene heden bij U ontvangen missive is U, voor de benoeming als eerste Geneesheer in het Geneeskundig gesticht voor krankzinnigen, door het Collegie van de Regenten als eerste kandidaat aan den Raad dezer gemeente voorgedragen. En daar op de voordragt drie kandidaten vermeld zijn, en de twee andere kandidaten zich reeds persoonlijk aan de leden van het Collegie en van de Gemeente Raad hebben aanbevolen, vermeen ik UEd dit *vertrouwelijk* te moeten mededelen, en in overweging te geven, dit indien U belang in deze benoeming stelt, het zeer noodzakelijk is dat U overkomt en persoonlijk met de Heeren . . . kennis maakt.'

Overigens werpt de briefwisseling een wonderlijk licht op het benoemingsbeleid van die tijd; want pas nadat in principe voor zijn persoon is gekozen acht de Raad het nodig te informeren . . .

' . . . of UEd in u betrekking als geneesheer altijd met zorg en belangstelling de toestanden van krankzinnigen lijdens hebt nagegaan en in den laatste tijd een bijzondere studie van het psychologische gedeelte van de geneeskundige wetenschappen hebt gemaakt.'

Hoe het ook zij, de benoeming gaat kennelijk niet door; de Dokter blijft te Loenen. Voor de meiden en knechten is Bijdorp een geliefd adres geworden. Een keukenmeid die het in

Huize Valkenhoff goed heeft gehad wordt ook in latere jaren met haar verjaardag niet vergeten, zoals blijkt uit de brief die zij aan een van de dochters schrijft:

'Zeer Geachte Jufvrouw! Hartelijk dank voor de attentie betoond op mijn twintigste verjaardag ik hoop jufvrouw dat gij alle van deze dag nog jaren mogen getuigen zijn. O jufvrouw wat deed mij dat genoegene einige letteren van uw te ontvangen. Ik heb een goei St. Nicolaas gehad en ook en goede verjaardag jufvrouw. Wat ik gehad heb, ja een mooie roode wollen doek, lichte jupon, twee bonte boezelaars, een fleschje Eau de Cologne en drie nieuwe zakdoeken en een vrijer en jufvrouw raad U eens, nu had ik twee vrijers en die zouden natuurlijk ruzie gekregen hebben, had ik er niet een van opgegeten, ik dacht jij moet er het eerst maar aan, want jij bent de kleinste en de Kleinste moet er maar het eerste van door, Lieve Jufvrouw wat ben ik blijde dat u papa zo heerlijk die knollen vond, ja ik weet wel waar of mynheer van houdt vind u ook niet, het spijt mijn anders erg dat uw papa verkouden is ik hoop maar dat hij gauw mag beteren. Jufvrouw zorgd u maar goed dat uw niet verkouden word . . .'

Dat het leven van een huismeid in de negentiende eeuw echter niet over rozen gaat blijkt uit het verhaal van vriendin Anny, die wegens de slechte tijden ook een dienstje zoekt. Het valt niet mee, een goede situatie te vinden, maar haar wederwarigheden weet zij met humor te beschrijven:

'Nu kan ik komen bij een ongetrouwde heer en zijn bediende, een knappe blonde heer die had mij dol graag gehad maar vond ik er te jeugdig uitzag en was bang om in een praatje te komen, men ondervind toch zoo iets nietwaar? . . . Donderdag avond werden wij aangenaam verrast door een flinken boeren Slagter, een Wedenaar met 5 kinderen; die hieldt ons bezig van 7 tot 10 uur en veelom al zijn talenten en heerlijkheden op te noemen, hij had 2 pendules 2 kasten 2 bedsteeden met gordijnen hij slagten zoowel ossen als varkens en kon zoo prachtig op den harmonica spelen dat hij er 40 menschen mee kon bezighouden . . . en hij zei altijd mirakel bespraakt te zijn geweest, nu dat alles eindigde met het verzoek aan mij of ik hem niet de weg naar het spoor wilde wijze of ik hem even wilde uitlaten hij kwam mij namelijk ten huwelijk vragen ik had op een huishoudstersplaats geschreven en zie de gevolgen nu je begrijpt dat het mijn keus niet was hoor . . .'

De familie Valkenhoff blijft niet lang bijeen, want twee van de zoons, Josef en Ferdinand, hebben hun zinnen gezet op een tropencarrière. Reeds in 1867 vertrekt de eerste, twaalf jaar later de tweede. De zoons hebben het geen van beiden gemakkelijk in Indië. Gestudeerd hebben zij niet, en voor degene in Indië die geen diploma, geen relaties en weinig kapitaal heeft is het hard werken voor de cultuurmaatschappijen, en zijn de verdiensten slecht.

Ferdinand, machinist op een suikerbedrijf, herinnert zijn vader eraan:

'Ja, lieve vader, U kunt wel begrijpen dat ik met de kennis welke ik op de volksschool te Loenen heb opgedaan er nog hard bij heb moeten ploeteren om te weten te komen hetgeen ik nu weet . . . de boter is van Indië tegenwoordig af, dus nu is maar houden wat je hebt . . .'

Josef, als administrateur op een kinaplantage, durft geen verlof op te nemen voor de reis naar Loenen, waar zijn hart naar uitgaat, want in zijn afwezigheid zou men op zijn plaats een ander kunnen benoemen. Jaar in jaar uit lijdt hij aan heimwee; hij moet het met brieven, kleinigheden uit Loenen en souvenirs doen.

'Voor en alear ik verder ga bedank ik U van harte voor de gezonden klompen, die mij ferm zitten en veel dienst bewijzen in de natheid, kaas overheerlijk, bloemzaden allen uitgezaaid . . . in een woord alles is na mijnen zin en zeg U nogmaals dank voor 't gezondenen, dat mij elken morgen nog eens meer doet denken aan 't ouderlijk huis . . .'

'Ik las daar zoo even in het Loensche courantje dat er gezichten (geen smoelen) van Loenen voor 1,25 op porcelein te koop zijn, als het aardig is en men kan hen ophangen of op een koffy kop bv. de Vecht met onze overtuin en koepel of zoo iets stuur mij er dan wat, een 8 of 10 stuks . . .'

Voor de broers wordt zo goed mogelijk gezorgd. Als Ferdinand in de zomer van 1892 toch met verlof naar Loenen komt wordt stad en land afgezocht voor 'zoo een indische luyaardstoel . . . met van die uitslaande houten om de benen op te laten rusten . . .' want aan de Vecht is zoiets niet te vinden. Niet altijd voelt men de Indische behoefte zo goed aan; als Josef in 1889 Jeannette verzoekt hem nieuwe hemden te zenden levert de Loenense dorpswinkel iets dat noch qua kleur noch qua gewicht op het tropenleven is berekend:

'Wat hebben jelui mij . . . gestuurd, ben jelui gek, zulke zwarte todden voor Indiën, je wil me zeker laten trouwen, of uit begraven sturen . . .'

Wanneer er van een hoofdpersoon in de Valkenhoff-papieren kan worden gesproken dan is dat wel dochter Thérèse — 'Trees' — want zij was het die het langst van de familie op Bijdorp zou blijven wonen, en het zijn de aan haar gerichte brieven die een groot deel van de verzameling brieven vooral uit de laatste twintig jaren van de eeuw. Moederlijke brieven, van Mevrouw Moerman te Delft bij wie zij een tijdlang als kinderjuffrouw in dienst is geweest, en die haar in 1881 gaarne terug wil zien:

' . . . op dezelfde condities als vroeger . . . ik kan er nog niet over denken om hooger salaris te geven maar hoop wel dit later te doen als alles in orde is . . .'

Grappige, plagerige brieven, van nicht Carolien, die haar er op wijst dat hoewel appels plukken en papa verzorgen geen onverdienstelijke bezigheden zijn, Trees ook wel eens aan trouwen zou mogen denken:

' . . . neen dan is 't beter op recepties en bruiloften te gaan, dan is dit eens een aanmoediging om ook zo'n stap te wagen, wat dunkt U? Doch appelen plukken met klompen aan, zult ge zeggen, is toch op zijn tijd ook wel aardig, ja?'

Trees trouwt evenwel niet. Zij blijft fruit plukken in de grote tuin te Loenen, piekert langdurig over het lot van een meisje dat voor haar ogen in de Vecht is verdrongen, maakt mooie handwerkjes die nicht Clara gebruiken kan voor de loterij van de R.K. Ziekenverpleging te Hilversum, zorgt nog voor papa. Wel mogen de gezusters aan die laatste meer aandacht besteden, aldus broer Josef:

'Best kan ik mij voorstellen, dat het papa heel wat moeite moest kosten, sukkelende met afvallen van nagels, om dan nog eenen brief te willen schrijven, wanneer ik in zijnen plaats was deed ik het in het geheel niet, maar spande er eene van jelui voor . . . Zijn geheele leven heeft hij feitelijk alles voor jelui over gehad, en alles zoveel mogelijk laten leeren . . .'

Even duikt hier en daar een spoor van romantiek op, en zelfs van concurrentie tussen Thérèse en Jeannette, wanneer in de familiepapieren een zekere Heer Schmier ten tonele wordt gevoerd . . .

'Vroeger heb ik Juffrouw Jeannette al eens geïnviteerd hier te Amsterdam. Ditmaal moet ik volgens belofte Juffrouw Treesje eens verzoeken. Heeft *Juffrouw Treesje* nu lust om Morgen naar hier te komen om de bakkerijtentoonstelling in het paleis van Volksvlijt te komen bezichtigen?'

En in een briefje dat uitsluitend voor Thérèse bestemd is:

'Ik heb U al zoo dikwijls beloofd om U ook eens te inviteren dat ik er toch eindelijk eens gevolg aan moet geven en hoop ik niet dat Uwe zuster daarvoor deze keer jaloersch zal zijn . . .'

Inmiddels is in de loop van de jaren een kloof tussen de generaties en tussen Oost en West ontstaan. Josef heeft op Java in de jaren tachtig een relatie met een inlandse vrouw aangeknoopt en heeft er een dochter aan overgehouden, voor wie hij veel over heeft. In Loenen kan zijn vader

voor de situatie geen begrip opbrengen. Tevergeefs tracht Josef papa te overtuigen, dat wanneer hij in Indië aan de cholera zou overlijden, zijn vader afstand van zijn erfdeel moest doen, opdat het kind alles kan erven:

'Waarom blijft Papa halstarrig weigeren . . . Het Hollandsche idee is och wat die onechte kinderen, die schoorsteenveegerskinderen, *locum* kinderen in een woord, al wat vuil en schimpend is wordt die kinderen toegedacht . . . Omdat ik nu geen vergunning tot die vrouw, waar ik kinderen bij heb, bij den ambtenaar der burgerlijke stand gekocht heb, daarom zijn zij onecht? Hoevelen loopen er op den wereld waar de getrouwde man vader van heet te zijn en het werkelijk niet is . . . ?'

Zo gekluisterd aan Bijdorp als Therèse en Jeannette zijn, zo weinig gebonden is de derde zuster Marie. In de zomer van 1888 besluit zij, de broers in Oost Indië op te zoeken, en gedurende enige tijd Josef's huishouding in de bergen van Java te verzorgen. Josef zelf acht het maar een dwaze onderneming:

'Het zal wel wat wezen midden in de bosschen van God en ieder mensch afgezonderd als ik haar was had ik maar in Holland gebleven enfin ieder zijn meug . . .'

De reis loopt op een tragedie uit. Na een jaar sterft ze aan tyfus:

'Marie ligt zo ver van mijn huis begraven als de Vecht van jou huis af ligt . . . Ja, wat zal ik er van zeggen? 't Is Marie's eigen wil geweest, het was niets geen mensch voor Indië, zij ligt boven op de berg in vrede en stilte begraven R.I.P.'

Pas achteraf kan men bespeuren wat Marie's ware motieven voor de lange reis kunnen zijn geweest. Geleidelijk aan blijkt, dat zij het plan heeft gekoesterd, het dochtertje van Josef mee te nemen naar Holland en daar groot te brengen. Echter wel in Hilversum en niet te Loenen, want, zoals Josef zich het gesprek herinnert:

'Loenen, dat vond zij toch zoo'n beroerd gat, dat zij hoopte er nooit in terug behoeven te komen . . .'

Jeannette oppert alsnog het idee, het dochtertje naar Bijdorp over te laten komen, maar Josef ziet er geen kans toe:

'Zond ik je haar dan natuurlijk met eene mond meer op Bijdorp zou ik hoe gering dan ook voor eten kleeden en schoolgaan bij moeten passen . . .'

Opnieuw worden wij eraan herinnerd dat het leven, ook voor het doktersgezin, niet een van grote weelde is. Als een der zoons in 1877 naar Indië gaat wordt eindeloos over de passageprijs gecorrespondeerd, totdat de firma van Wesel te Amsterdam een bijzondere aanbieding doet:

'Omstreeks tegen het einde der maand vertrekkende, dag nader op te geven, tegen fl. 300,— (een zeer voordelig aanbod) mits de passagier met de kapiteins tafel, zoo als die is, geheel genoeg neemt, en voor eigen kooigoed, wijn (indien hij dit verlangt) en zeep zorg draagt.'

Tegen het einde van de jaren tachtig, en gedurende vele jaren daarna, zijn de paar tientallen guldens die de zoons in Indië maandelijks overmaken, op Bijdorp zeer welkom. Therèse heeft ook wel eens emplooi gezocht en gevonden. In 1892 is de oude Dokter bezig, zijn pendule voor duizend gulden te verkopen, mogelijk vanwege de plannen, een der zoons een reis naar Holland te laten maken.

Ook vakantiereizen getuigen van zuinigheid. De dames begeven zich naar het Hotel Vichy te Spa ('chambres depuis 2 Francs'), gaan een dag met de Amsterdamse familie Meyer naar Zandvoort, reizen met trein en stoomtram naar oude kennissen in Brouwershaven. In september 1890 bevinden zij zich bij de goede vrienden von der Linde te Crefeld, waar zij een Groot

Militair-Concert bijwonen. Duitsland is al twintig jaar herenigd, en uit volle borst wordt in stanza op stanza de grootheid van het Vaderland bezongen:

'Heil dir im Siegerkranz
Herrscher des Vaterlands
Heil, Kaiser, dir!
Fühl' in des Thrones Glanz
Die hohe Wonne ganz
Liebling des Volks zu sein,
Heil Kaiser, dir!'

Nog even werpen de familiepapieren een licht op de laatste jaren van de dokterspraktijk te Loenen. Het is nu 1888; de gezondheid van vader Valkenhoff laat te wensen over; in een schrijven op het Geneeskundig Staatstoezicht wordt hij erop gewezen, dat de apotheek die hij op Bijdorp houdt niet meer aan de eisen van de Wet voldoet:

'Uit het verslag der commissie uit den geneeskundigen raad die Uwe apotheek visiteerde, is mij gebleken, dat de aldaar aanwezige milligramsbalans nog te wenschen overlaat, wat gevoeligheid betreft; dat het extr. opii onbruikbaar is . . . en het acetas morphi gekleurd was, terwijl de gansche lijst geneesmiddelen, welke volgens de Wet . . . steeds voorhanden moet zijn niet aanwezig was . . .'

Het volgende rapport is nauwelijks beter; de dokter is op zijn retour. Geleidelijk aan wordt zijn praktijk gestaakt en trekt hij zich in het huiselijk leven op Bijdorp terug. In de daaropvolgende jaren komt Dr. Valkenhoff zelden meer buiten het huis; voor de beide overgebleven dochters wordt de verzorging en verpleging van de hoogbejaarde vader een veeleisende bezigheid. Het einde komt 1894; enkele weken later slaat de cholera in Oost Indië weer toe, en sterft ook Josef. De condoleancebrieven leggen wij terzijde, en wij zien hoe het gewone leven van twee ongetrouwde dames op een buitenplaats aan de Vecht terugkeert. Fruit plukken, inmaken voor de winter, boodschappen doen en modebladen lezen. Het dagelijks leven op Bijdorp in de laatste jaren van de eeuw leeft in tientallen huishoudelijke kleinigheden voort. Huisman aan de Utrechtse Oude Gracht voorziet een der dames van een hoed voor dertien gulden, maar bij de Weduwe Herwijnen te Amsterdam vinden de dames een andere voor f 3,15. Men begeeft zich naar de Kalverstraat voor een mantel van Maison Chic, objets de fantasie bij Veerhoff en vogelkooien bij Périn, naar de Nieuwendijk voor Lederwarden van Maison Pierre. Als Bijdorp in augustus 1899 een opknapbeurt krijgt levert Schneider te Amsterdam fraai behang voor 35 cent per rol. Maar ook de Loenense winkeliers komen niets te kort; één gulden zestig gaat naar Mejuffrouw Deckers die gebreide pantoffels heeft gemaakt, drieëndertig cent voor fluweel naar Naatje Veen die de naaiwinkel heeft en die voor fl. 8,43 een costuum weet te leveren. Zulke trivia en ephemera zijn het, die degene die in de schoenendoos grabbelt terugvoeren, maar van welk statig document ook, maar het leven op Bijdorp tachtig jaar geleden. Een kaart voor het circus, een boodschappenlijst, een stukje kant, een wikkeltje van een duur pakje zeep. Foto's van de familie vinden wij niet, maar ergens zullen zij wel zijn, want in 1892 heeft de vermaarde Utrechtse firma Blitz twaalf 'fotografieën' op Bijdorp afgeleverd. Wel liggen er bij een lot uit de Staatsloterij van 1883, een kaart voor een badstoel uit Zandvoort, een vlugschrift van horlogemaker Tapperman te Breukelen, een kalenderblad van de Javabode . . . De doos gaat dicht. Enkele persoonlijke brieven blijven, ook na bijna een eeuw, onbesproken, want er zijn zaken die nooit voor andermans ogen kunnen zijn bestemd. Wat ons bijblijft is de herinnering aan een ontmoeting met een vergane tijd, die zelfs voor de historicus geen alledaagse ervaring kan zijn.